

Vydává Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktor: Peter Wagner
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Recenzovali: doc. PaedDr. Eva Šotolová, PhD a Dr. Christiane Fennesz-Juhasz
Technická redaktorka: Eva Zdařilová
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram
Obraz na titulní straně: Rudolf Dzurko: Romský slovník (výřez obrazu).
Obal: skleněná drť, převzaté z: Rudolf Dzurko, Arbor Vitae, 2002
Na zadní straně: Z korespondence M. Hübschmannové V. Haluškoví.

Produkcí zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz

Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 140 Kč
Roční předplatné: 280 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545
Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

— Milena Hübschmannová a multikulturalismus (skica)

Před lety jsem v jedné knize našla citát, který mně utkvěl v paměti patrně na celý zbytek života. Později jsem se k němu snažila vrátit, abych zjistila, komu za něj vdčíme a zapsala si jeho přesné znění, ale přes opakované pokusy se mi ho už nepodařilo najít. Citát zněl asi v tomto smyslu: „Vážím si úplně každého člověka, kterého potkám, protože na světě neexistuje žádný člověk, od kterého bych se nemohl nic nového naučit.“

Milena Hübschmannová byla nejlepším příkladem životní filozofie tohoto druhu. Ač nesmírně vzdělaná a bohatá znalostmi a zkušenostmi, byla skromnou posluchačkou a nadšenou povzbuzovatelkou všem, od univerzitních profesorů, přes svoje studenty a až po Romy z nejchudších osad. Její postoj a krédo dobře ilustruje následující citát z její knížky *Šaj pes dovakeras – Můžeme se domluvit*, který zároveň osvětluje podstatu ohromného respektu a úcty, které se Milena v romské komunitě těšila: „Nepřicházela jsem do romských rodin poučovat, nýbrž se sama učit. Žák má k učiteli přirozenou úctu a vděčnost. Alespoň dobrý žák k dobrému učiteli. Přirozenost tohoto vztahu je směr nahoru od žáka k učiteli, směr dolů od učitele k žákovi. Alespoň tak je to zakořeněno a přísně dodržováno v indické tradici. Při mé komunikaci s Romy se tedy uskutečňovala úcta a vděk z mé strany a podle přísloví *Paṭiv des, paṭiv chudes*, dáš úctu, dostane se ti úcty, se dostávalo úcty i mně: úcty nezištné, nevypočítavé, nepodlézavé, opravdové.“ (Hübschmannová, 1993, s. 15)

Pokud si multikulturalismus definujeme jako úsilí o vytvoření pluralitní společnosti zahrnující množství odlišných sociokulturních skupin, Milena byla neúnavnou iniciátorkou a propagátorkou tohoto cíle a ve středu jejího zájmu stála skupina u nás zřejmě nejmarginálnější – Romové. Sama zřídka kdy termín multikulturalismus používala. O to více se ale snažila překlenout informační a komunikační vakuum mezi majoritní, „gádžovskou“ společností a romskou minoritou.

Jednou z oblastí, kterou se Milena velmi intenzivně zabývala v mnoha statích a přednáškách a také jí věnovala výše zmíněnou knížku, je **komunikace**, která pro ni byla mnohem víc než jen způsobem výměny informací mezi dvěma etniky: „Není ‚romská problematika‘ vlastně problematikou Neromů, kteří nejsou s to s Romy komunikovat, anebo si připustit, jak

| Galenga, princ Zuluů (pozdrav Mileny z JAR)
| archiv redakce |

nesrovnatelně obtížnější je interetnická komunikace pro Romy, kteří, jakožto příslušníci menšiny, se při ní musí vzdát vlastní komunikační symboliky a vyjadřovat se v komunikační symbolice „cizí?“ (Hübschmannová, 1999, s. 17) Toto jistě mohou potvrdit nejen Romové, ale i ostatní příslušníci etnických či jazykových minorit, a to zejména v případě, pokud má majoritní společnost tendenci považovat vlastní kulturu či jazyk za nadřazené.

Milena byla zřejmě první, kdo v devadesátých letech použil termín „romský etnolekt češtiny“ jako označení jazyka dětí, které se jako mateřský jazyk nenaučily romštinu, ale češtinu tak, jak ji znali jejich rodiče: s chudou slovní zásobou, ovlivněnou gramatickou, sémantickou a stylistickou strukturou romštiny. Zároveň na řadě příkladů ukázala na konkrétní zdroje typických chyb romských žáků v češtině, což bylo pro naprostou většinu učitelů zcela novou informací.

S komunikací úzce souvisí celá oblast **kultury**, zejména nemateriální, jakou je soubor norem, regulativů, idejí a vzorců chování sdílených členy etnokulturní skupiny, která reguluje, vymezuje a podmiňuje způsoby komunikace. Rozdílům mezi romskými kulturními hodnotami a hodnotami majoritní populace věnovala Milena Hübschmannová velký prostor – počínaje vnímáním fenoménu krásy v souvislosti s barvou pleti, přes tradiční pohostinnost, regulaci sociálních prohrěšků komunitou, postavení příslušníků rodiny, romskou spiritualitu a její indické kořeny, až po tradiční romské hodnoty *pařiv* a *žužipen* a konečně celý soubor etnokulturních identifikačních hodnot označovaný jako *romipen* a mnoho dalších.

Kulturní rozdíly jsou často zdrojem nedorozumění mezi jednotlivými etnokulturními skupinami. Nedlouho po tom, co jsem se na konci 80. let začala učit romštinu, začal ke mně chodit na návštěvu kamarád, syn mých romských známých. Dobře si vzpomínám, jak mně zarazilo, když mně poprvé vrátil talíř s nedojedeným zbytkem jídla a jak jsem znejistěla, zda mu jídlo chutnalo. Bylo to v tak přímém protikladu k tomu, v čem jsem byla vychovaná já – slušný člověk po sobě vždycky dojídá, zejména na návštěvě, aby ukázal, že si jídla i pohostinnosti váží. Krátce poté jsme se na hodině romštiny od Mileny dozvěděli, že podle romských kulturních norem slušný člověk naopak na návštěvě nikdy nedojídá, aby ukázal, že není *bokhalo*.

Vzpomínám si na ještě jeden příklad protikladných kulturních rozdílů způsobujícího nedorozumění z neinformovanosti z doby, kdy jsem působila jako učitelka ve dvou indiánských rezervacích v jižní Kalifornii. Tradičně vychované indiánské děti nebyly zvyklé dívat se při rozhovoru dospělému, a tedy ani učiteli, přímo do očí – takové chování bylo považováno za neslušné, až vyzývavé. Nicméně neindiánští učitelé na základě svého kulturního zázemí měli tendenci toto jednání interpretovat jako neochotu či neschopnost komunikovat.

Dalším zajímavým dílčím poznatkem ze stejné doby a stejných míst bylo rozdílné chování při fotografování. Americké (neindiánské) děti jsou už od malička trénované se usmívat („Say ,cheese““), až to u některých z nich může působit afektovaně a nepřirozeně. Indiánské děti se naopak zcela jednoznačně odmítly usmívat a při fotografování nepohnuly ve tváři ani svařem. Zcela mimochodem, mí dva synové, vychovaní v Čechách, se při fotografování v americké škole zachovali úplně stejně, a ještě k tomu, jak v případě mladšího syna poznamenala jeho učitelka, „celá třída se ho marně snažila rozesmát.“

Milena Hübschmannová při mnoha různých příležitostech poukazovala na evidentní nedostatky ve **vzdělávání romských dětí**: „... romské dítě nenajde v žádné školní učebnici od první až po devátou třídu obrázek Roma. Nenajde tmavé dítě, se kterým by se mohlo ztotožnit, nenajde ilustraci, v níž by vidělo svou matku, otce, své sourozence, sebe samé.“ (Hübschmannová, 1999, s. 21) A dále: „Oč méně romských dětí by bylo ve zvláštních školách pro mentálně retardované, oč více by dosáhlo vyššího vzdělání s perspektivou pro širší profesní uplatnění, kdyby škola byla ochotná a schopná respektovat etnokulturní identitu romských žáků! ... Romské dítě na rozdíl od českého se neučí ve vlastním etnickém (mateřském) jazyce. Za celou dobu školní docházky se nedovídá nic o svých dějinách ... Romské dítě není seznámeno s žádnou slavnou romskou osobností, jejíž prestiž by mu usnadnila ztotožnění s vlastní etnickou skupinou – a v očích ostatních by kompenzovala asociální kolapsy jedinců připisované celé romské pospolitosti.“ (Hübschmannová, 1999, s. 25)

Milena se sama snažila napomoci kompenzací výše zmíněných nedostatků, seč mohla. Přednášela učitelům romských dětí i romským pedagogickým asistentům, podílela se na tvor-

| USA, srpen 2001
| archiv Mileny Hübschmannové |

| „Šamanka z kmene Tahltan-Tlingit“
(pozdrav M. Hübschmannové z Kanady)
| foto Dale Campbell |

bě pomůcek a cvičebních materiálů, které do školy přinášely multikulturní ovzduší se zaměřením na romské děti. Jako příklad uvedme třeba soubor romských hádankových karet *Romane karti garude lavenca* nebo romsko-slovenskou čítanku *Amari abeceda*, doslova zaplněnou skvělými ilustracemi reflektujícími svět malých Romů.

Jedním z velkých témat Mileny Hübschmannové byly **romské osobnosti**, a to nejen v našich zemích, ale taky i ve světě. Věnovala velké úsilí tomu, aby její studenti i ostatní posluchači věděli, kdo byl Django Reinhardt, János Biháry, Cinka Panna, Papusza, Roza a Katarina Taikon a mnoho a mnoho dalších. Sama jsem byla nejméně jednou svědkem toho, jak Milena na jakési konferenci zahájila svůj příspěvek tím, že dala účastníkům test ze znalosti romských osobností. V polovině 90. let inspirovala Nadaci MENT k vydání sou-

boru portrétů s životopisnými informacemi, který byl jedním z dalších krůčků na cestě k multikulturnímu prostředí zejména na školách.

Milena nejenže vždy a všude vystupovala důsledně **proti rasismu a diskriminaci**, ale taky se zamýšlela nad tím, co znamená pro integritu osobnosti a duševní zdraví být vystaven rasistickým útokům a diskriminačním praktikám tak soustavně a frekventovaně, jako se to stává Romům v našich zemích (viz Hübschmannová, 1999, s. 20). Vliv takovýchto faktorů na duševní a fyzické zdraví jedince i celé populace byl popsán a stal se i jedním z východisek vládní strategie zaměřené na ochranu zdraví Travellerů v Irsku. Na ukázkou citujme: „Diskriminace ovlivňuje mnoho aspektů života Travellerů, školní docházku, nakupování, návštěvy u doktora, pobyt v nemocnici, návštěvy pivnice, filmových představení nebo jenom objednání taxislužby. Travelleri jsou sledováni v obchodech, lékaři je nechtějí registrovat a jsou segregováni ve školách. Nemají přístup do pivnic a často je jim odepřen i přístup do kina. Tato diskriminace působí velký duševní stress a má negativní dopad na duševní zdraví Travellerů.“ (Pavee Point Women, 2000, str. 129, překlad autorky).

Mohli bychom takhle pokračovat ještě velmi dlouho a ještě mnohem systematictěji, podrobněji a obsáhleji vyjmenovávat všechny Mileniny počiny a příspěvky ke vzniku multikulturní společnosti ve všech oblastech její činnosti – překladatelské, editorské, publikační, lektorské, pedagogické, akademické, výzkumné a nejspíš mnoha dalších. Můžeme jen doufat,

že se nám všem, kdo jsme měli to velké štěstí a mohli se od Mileny učit, dohromady podaří zaplnit po stránce pracovní i lidské ten ohromný prostor, který nám tu po ní zůstal.

A na závěr si snad ještě připomeňme výzvu ke kulturnímu dialogu na cestě k multikulturní společnosti prostřednictvím romského přísloví, protože tak ho chápala a celým svým životem naplňovala Milena Hübschmannová: *Tè gadžo kamlahas te sikhłol le Romeskero lačho, Rom na sikhłilahas ajci le gadžeskero nalačho.* (Kdyby se chtěl gádžo naučit od Roma, co je na něm dobrého, Rom by se od gádže neučil tolik špatného.)

Literatura

- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Amari abeceda*. Bratislava: Ministerstvo školstva SR, Goldpress Publishers, 1995.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. (ed.). *Godaver lava phure Romendar*. Praha: Apeiron, 1991.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Jak jsme sbírali romská přísloví. In *Sborník Neznámi Rómovia*. Bratislava: Národopisný ústav SAV, Ister Science Press, 1992.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Několik poznámek k hodnotám Romů (Skica). In *Romové v České republice*. Praha: Socioklub, 1999, s. 16 – 66.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Šaj pes dovakeras. Můžeme se domluvit*. Olomouc: Pedagogická fakulta UP Olomouc, 1993.
- MURPHY, F. – MCDONAGH, C. *Travellers Citizens of Ireland: The Parish of the Travelling People*. Dublin: 2000.

Zusammenfassung

Milena Hübschmannová und der Multikulturalismus

„Ich schätze jeden Menschen, dem ich begegne, denn es gibt auf der Welt niemanden, von dem ich nichts Neues lernen könnte.“ Mit dieser Philosophie begegnete Milena Hübschmannová den Menschen. Sie kam in die Roma-siedlungen, nicht um zu belehren, sondern um selbst zu lernen.

Obwohl Milena Hübschmannová das Wort Multikulturalismus nicht benutzte, kämpfte sie ihr ganzes Leben lang um dessen Inhalt, nämlich um eine Gesellschaft, die aus unterschiedlichen kulturellen und sozialen Gruppen besteht. Sie baute Brücken zwischen der Majorität und den Minderheiten – v.a. der Minorität der Roma.

Ihren Kampf baute sie auf Kommunikation auf, die für sie nicht nur dem Informationsaustausch dient. Milena Hübschmannová widmete sich intensiv den Unterschieden zwischen den Kulturen der Mehrheit und der Roma, denn sie wusste, dass diese oft zu Missverständnissen führen. So kann z.B. ein nicht leer gegessener Teller beim Besuch zweierlei Art interpretiert werden. Für die einen heißt es, das Essen hat dem Besuch nicht geschmeckt, für die anderen ist es fast eine Pflicht, nicht aufzuessen, um Kund zu tun, dass man nicht hungrig war...

Milena Hübschmannová wies auch oft auf Mängel im Schulsystem hin, wo ein Romakind keine Informationen über die Sprache, Kultur oder Persönlichkeiten der Roma erfährt. So hielt sie Vorlesungen für Lehrer, bearbeitete Unterlagen für den Schulunterricht und vieles mehr. Sie trat auch konsequent gegen Rassismus und Diskriminierung auf und wies auf psychische Folgen solcher Praktiken für deren Opfer hin.

Die Autorin schließt mit einem Zitat von Milena Hübschmannová, einem Aufruf zum Dialog zwischen den Kulturen: „*Te gadžo kamlahas te sikhľol le Romeskero lačho, Rom na sikhľlahas ajci le gadžeskero nalačho.*“ (Wenn der Gadscho vom Rom das lernen wollte, was an ihm gut ist, würde der Rom vom Gadscho nicht so viel Schlechtes lernen.)

Eva Zdaňilová